६.चिरायुषा वर्धस्व

द्वितीयः भागः

पठन्तु, विचिन्त्य वदन्तु

अध्यापकः - युष्माकं गृहे कानि कानि पात्राणि नित्यम् उपयुज्यन्ते ?
माधवी - रजतपात्रेण अहं नित्यं क्षीरं पिबामि ।
स्वाती - मम पितामहः कांस्यपात्रेण जलं पिबति ।
ज्योती - मम माता अयः (Stainless steel) पात्रेण पाकं करोति ।
अध्यापकः - तथैव काचपात्राणि च नित्यं उपयुज्यन्ते । किन्तु तानि सर्वाणि अस्माकम् उपयोगाय भवन्ति, न तु हानिकराणि ।
महेशः - हानिकराणि इत्युक्ते कोऽर्थः महाशय !
अध्यापकः - कानिचन वस्तूनि अस्माकं हानिं जनयन्ति । तद्विषये अद्य पाठं पठिष्यामः ।

प्रश्नाः ?

1. उपरितनसम्भाषणे उपयुक्तानि पात्राणि कानि ?
2. भवतः गृहे उपयुज्यमानानां पात्राणां वस्तूनां च नामानि वदन्तु ?
3. अस्माभिः उपयुज्यमानेषु वस्तुषु पात्रेषु च कानि हानिं जनयन्ति ? तानि कैः निर्मितानि भवन्ति इति वदन्तु ?

उद्देश्यम्

★ नित्यजीवनोपयोगिपात्राणां गुणपरिचयः ।
★ वस्तूनाम् उपयोगे जागरूकतायाः वर्धनम् ।
★ प्लास्तिकस्य अनुपयोगविषये प्रेरणम् ।

© SCERT not to be republished

छात्रेभ्यः सूचनाः

१. पाठं पठन्तु । पदकोशं दृष्ट्वा पदानाम् अर्थान् जानन्तु ।
२. सन्दर्भोचितान् अर्थान् ज्ञात्वा चित्राणाम् आधारेण पाठस्य भावम् अवगच्छन्तु ।
३. अनधिगतविषयान् उद्दिश्य आदौ समूहे चर्चां कुर्वन्तु । अनन्तरम् अध्यापकेन सह चर्चां कृत्वा अवगाहनम् अभिवर्धयन्तु ।

दुर्गा नवमकक्ष्यायां पठति । तस्यै विद्यालये विज्ञानशास्त्रकालांशे काचित् परियोजना दत्ता । गृहे तां परियोजनां समाप्य विलम्बेन निद्रामग्ना अभवत् । निद्रायां सा स्वप्नमेकम् अपश्यत् ।

स्वप्ने तया एकः बृहदवकरकण्डोलः (Dust Bin) दृष्टः । तस्मिन् केचन विसृष्टाः पदार्थाः कोलाहलं कुर्वन्ति ।

''अहं प्रथमं, त्वं मम पृष्ठतः एव'' एकेनोक्तम् । ''नैव, नैव, आवाम् एकस्मिन्नेव समये'' इति अन्यः वदति । तदा नीलवर्णकिरीटं धृत्वा, धूसरवर्णपटलोपेतः कश्चन वृद्धः तत्रागच्छत् । सर्वानुद्दिश्य सः उच्चैः ''मौनेन तिष्ठन्तु । एकैकः क्रमशः वदति चेत् सर्वे श्रोतुं शक्नुमः'' इत्युक्तवान् ।

तदा तेषु पदार्थेषु अन्यतमा एका कदलीत्वक् ''अहमेवं वदन्ती भवतः सर्वान् दुःखयामि। अहं पृथ्वीं प्रविश्य दशदिनाभ्यन्तरे एव मृत्तिकारूपं प्राप्स्यामि । पुनः रूपान्तरेण नरान् मोदयिष्यामि । एतत्कारणतः अहं महान्तं सन्तोषं विन्दामि । तदा इक्षुः ''अहं मासानन्तरं तादृशीं स्थितिं प्राप्स्यामि'' इति अवदत् ।

तथा सूत्रम् कागदस्यूतञ्च ''आवां चतुर्षु मासेषु भवन्तौ अनुसरावः'' इति स्वाभिप्रायम् अवदताम् । तदा नारङ्गत्वक् '' अहं तु षण्मासानाम् अनन्तरमेव मृत्तिकारूपं प्राप्तुं शक्नोमि'' इति अवदत् । रज्जुः एवं वदति '' इदानीं तु अहं निस्सारः एव । नराः माम् अमुञ्चन् । परन्तु मृत्तिकारूपं प्राप्तुं मह्यम् एकं वर्षमावश्यकम्'' इति ।

एतानि वाक्यानि शृण्वत्यौ उज्झितक्षीरपुटी - शीतलपानीयपुट्यौ ''आवां भवतां सन्तोषवचनानि श्रुत्वा खिद्यावः। आवयोः दुःस्थितिः तादृशी। मृत्तिकारूपं प्राप्तुम् आवाभ्यां पञ्चवर्षपर्यन्तं निरीक्षणं करणीयम्'' इति अवदताम् ।

© SCERT not to be republished

"ममापेक्षया वरमेव खलु ! मया तु तादृशस्थितिं प्राप्तुं पञ्चविंशतिवर्षाणि निरीक्षणीयानि" इति म्लानवदनेन त्वङ्निर्मितपादत्राणं दीर्घं निश्वस्य अवोचत् । कांस्यपात्रस्य खण्डमपि "मम आयुः इतोऽपि शतवर्षाणीति वेदनां प्राकटयत् ।

तदा खण्डितशिरस्का काचकूपी "भवतां सर्वाणि शरीराणि धन्यानि । तदर्थम् अहं तु न खिद्यामि। यः मानवः स्वसौख्यार्थं मां निर्मितवान्, मां निर्दयं भग्नां कृत्वा स एव भूमौ क्षिप्तवान् । अहो! अहं दशलक्षमितवर्षाणि यावत् मृत्तिकारूपं न प्राप्नोमि खलु ! ईदृशीं स्थितिं चिन्तयन्त्याः मम हृदयं प्रतीकारेच्छापूर्णम् अभवत् । तदर्थम् अहं मम शरीरं खण्डं खण्डं कृत्वा सर्वत्र शिलीमुखरूपैः व्याप्नोमि । तदैव तेषां मूर्खनराणां पादान् विदीर्य, तान् दुःखयितुं प्रयत्नं करिष्ये" तानि वचनानि श्रुत्वा सर्वेऽपि विसृष्टपदार्थाः परस्परकरताडनेन सन्तोषं प्रकटयन्ति । एतस्मिन्नन्तरे एकं सुश्राव्यगीतालापनं श्रूयते ।

" चिरं जीवामि अहमेव, वरं नरस्याहमेव,

अन्तर्बहिः अहमेव, अन्तर्जाले अहमेव,

विभिन्नरूपं ममैव, सकलगृहेषु अहमेव,

अनन्तव्याप्तम् अहमेव, देवेनाहं सम एव,

देवं विनापि अहमस्मि, मां विना तु कोऽप्यस्ति ?

चिरं जीवामि अहमेव"।

एवं गायत् प्लास्तिकम् (PLASTIC) प्राविशत् । "हे मित्राणि ! भवन्तः सर्वे कुशलिनः वा ? भवतामपेक्षया अहं कनिष्ठः खलु ! आशीर्वचनं ददतु" इत्युक्तवत् ।

सर्वेऽपि मनस्सु एव हसन्तः एवं वदन्ति । "पापिन् ! चिरायुषा वर्धस्व !" तद्वचनं श्रुत्वा खिन्नं प्लास्तिकम् स्वशिरः अवनम्य ततः निर्गच्छति ।

तत् बहिरागत्य एवमचिन्तयत् - " ते किमर्थम् ईदृशान् आशीर्वादान् दत्तवन्तः? किमहं नरात् वरं न भवामि वा ? किं वा शापोऽहं तस्य ? कथं ? कथं ?? कथम् ???

दुर्गायाः स्वप्नभङ्गः जातः । समयः दृष्टः तया । उषःकाले पञ्चवादनम् । सा दशनिमेषपर्यन्तं दृष्टं स्वप्नमधिकृत्य चिन्तितवती । झटिति उत्थाय नूतनं स्वीयपरियोजनाकार्यम् आरब्धवती । तस्य शीर्षिका तु "प्लास्तिकस्य अविलीनता - हानयश्च" इति ।

© SCERT not to be republished

एतानि कुर्वन्तु

I. भावावगाहनम् - प्रतिस्पन्दनम्

अ. अधः दत्तानां प्रश्नानां समाधानानि विचिन्त्य वदन्तु ।

१. प्लास्तिकस्य अधिकतया उपयोगे कारणानि कानि ?

२. कक्ष्यां समूहद्वयेन विभज्य प्रथमसमूहः प्लास्तिकस्य उपयोगं समर्थयन् द्वितीयः समूहः तद्विरुध्य चर्चयेताम् ।

३. त्वया अनुभूतं स्वप्नमुद्दिश्य वदन्तु ?

आ. अधः दत्तानि पदानि पठित्वा पाठे स्थितं सम्पूर्णवाक्यं लिखन्तु ।

१. कोलाहलं - .... ।

२. इक्षुः - .... ।

३. दुःस्थितिः - .... ।

४. सुश्राव्यगीतालापनम् - .... ।

५. पञ्चवादनम् - .... ।

इ. अधः दत्तानि वाक्यानि केन उक्तानि इति लिखन्तु ।

१. "अहं मासानन्तरं तादृशीं स्थितिं प्राप्स्यामि" ।

२. "आवां चतुर्षु मासेषु भवन्तौ अनुसरावः" ।

३. "अहं दशलक्षमितवर्षाणि यावत् मृत्तिकारूपं न प्राप्नोमि खलु !"

४. "पापिन् । चिरायुषा वर्धस्व !"

ई. पाठं पठित्वा रिक्तस्थानानि पूरयन्तु ।

१. एकैकः क्रमशः वदति चेत् ....।

२. इदानीं तु अहं ....।

३. भवतां सर्वाणि ....।

४. हे मित्राणि ....।

५. पापिन् ....।

©SCERT not to be republished

उ. अधः दत्तं गद्यांशं पठित्वा प्रश्नानाम् उत्तराणि लिखन्तु ।

अद्यतनकाले कालुष्यव्याप्तिः सर्वत्र दृश्यते । कालुष्यनिवारणाय वृक्षाणां संरक्षणं कार्यम् । अधुना वृक्षाणां सङ्ख्या न्यूना सञ्जायते । एषा हि शोचनीया स्थितिः । सम्प्रति हरितवृक्षणां महती आवश्यकता । जीवनं सर्वं वृक्षैः सुसम्बद्धं खलु ! वृक्षजीवने अस्माकं जीवनं, रक्षणे अस्माकं च रक्षणमिति न विस्मर्तव्यम् । अतः आत्मनः जीवनं रक्षितुं अस्माभिः वृक्षाः रक्षणीयाः ।

वृक्षो रक्षति रक्षितः ।

१. केषां सङ्ख्या प्रतिदिनम् न्यूना सञ्जायते ?

२. वृक्षाश्रितं किम् अस्ति ?

३. कीदृशानां वृक्षाणां महती आवश्यकता विद्यते ?

४. जीवनं रक्षितुं के रक्षणीयाः?

ऊ. अधः दत्तानां प्रश्नानां समाधानानि पाठमाधारीकृत्य लिखन्तु ।

१. कदलीत्वक् कदा मृत्तिकारूपं प्राप्नोति ?

२. मृत्तिकारूपं कस्य पदार्थस्य पञ्चविंशतिवर्षाणि भवन्ति ?

३. रज्जुः कियता कालेन मृत्तिकारूपं प्राप्नोति ?

४. चतुर्षु मासेषु कौ कदलीत्वचम् अनुसरतः?

५. बृहदवकरकण्डोले के के आसन् ?

६. कः किमर्थं महान्तं सन्तोषं विन्दति ?

II. भावव्यक्तीकरणम् - सर्जनात्मकता

अ. अधः दत्तानां प्रश्नानां लघुसमाधानानि स्वीयवाक्यैः लिखन्तु ।

१. काचकूपी किमर्थं प्रतीकारेच्छापूर्णा अभवत् ?

२. सर्वेऽपि प्लास्तिकाय किम् आशीर्वचनं दत्तवन्तः? किमर्थम् ?

३. सम्प्रति अस्माभिः उपयुज्यमानानां प्लास्तिकवस्तूनां स्थाने कानि वस्तूनि उपयोक्तव्यानि लिखन्तु ?

आ. अधः दत्तयोः प्रश्नयोः समाधाने निबन्धरूपेण लिखन्तु ।

१. भवतः पाठशालायां प्लास्तिकवस्तूनां विनियोगविषये एका गोष्ठी प्रचलिष्यति । तत्समये भवान् किं वदिष्यति ?

२. प्लास्तिकवस्तूनां विनियोगः किमर्थं हानिकरः भवति ?

© SCERT not to be republished

इ. सर्जनात्मकतया समाधानानि लिखन्तु।

१. प्लास्तिकस्यूतानां विनियोगस्य स्थगनम् अभ्यर्थयन् जनान् उद्दिश्य करपत्रमेकं लिखन्तु ?

२. अधः दत्तं परिच्छेदं संस्कृतभाषया अनुवदन्तु ।

శ్రీమద్భగవద్గీత మహాభారతంలోని భీష్మ పర్వంలోని అంశం. దీనిలో పదునెనిమిది అధ్యాయాలు ఏడువందల శ్లోకాలు ఉన్నాయి. ఇది కేవలం ధర్మాన్ని బోధించే గ్రంథమే కాదు. ఆధునిక జీవనంలోని ఆచారాలు కూడ దీనిలో ఉన్నాయి. భగవద్గీత లోకవ్యవహారాన్ని, ఆధ్యాత్మిక మార్గాన్ని నిర్దేశిస్తుంది. ఈ గీతా శాస్త్రంలో కర్మ, జ్ఞాన, ధ్యాన, యోగ సంబంధమైన అనేక విషయాలు ఉన్నాయి. జాతులు, వర్గాలు, సంప్రదాయాలను సంబంధించిన విచారము ఇందులో కనపడదు.

ई. प्रशंसात्मकतया प्रतिस्पन्दनं कुर्वन्तु ।

'प्रकृतिः रक्षति रक्षिता' एतद्विषये भवतः अभिप्रायं वदतु ।

III. भाषांशाः

१. पदजालाभिवृद्धिः

अ. अधः दत्तानां पदानां समानार्थकपदानि ज्ञात्वा वाक्यानि लिखन्तु ।

उदा - विलम्बः - आलस्यम् - कर्मणि विलम्बः हानिकरः भवति ।

१. भूमिः - .... - ....

२. मनुजः - .... - ....

३. मृत् - .... - ....

आ. पाठस्य आधारेण रिक्तस्थानेषु सम्बद्धवस्तूनि लिखन्तु ।

१. दशदिनाभ्यन्तरे एव मृत्तिकारूपं प्राप्नोति । (   )

२. षण्मासानन्तरमेव मृत्तिकारूपं प्राप्नोति । (   )

३. एकवर्षे मृत्तिकारूपं प्राप्नोति । (   )

४. मृत्तिकारूपं प्राप्तुं पञ्चविंशतिवर्षाणि निरीक्षमाणं वस्तु । (   )

© SCERT not to be republished

२. व्याकरणांशाः

अ. सन्धिं कुर्वन्तु - सन्धिनाम निर्दिशन्तु ।

१. न + एव - ....
२. इति + उक्तवान् - ....
३. सर्वे + अपि - ....
४. मास + अनन्तरम् - ....
५. प्रतिकार + इच्छा - ....
६. अन्तः + बहिः - ....
७. विना + अपि - ....

आ. विसन्धिं कुर्वन्तु - सन्धिनाम निर्दिशन्तु ।

१. एकेनोक्तम् - ....
२. रूपान्तरम् - ....
३. ममापेक्षया - ....
४. इतोऽपि - ....
५. सौख्यार्थम् - ....
६. देवेनाहं - ....
७. इत्युक्तम् - ....

© SCERT not to be republished

इ. अधः दत्तानि वाक्यानि पठन्तु ।

१. **गुणी** गुणिनं वेत्ति ।
२. कर्मशीलः **योगी** कथ्यते ।
३. **लोभी** शान्तिं न प्राप्नोति ।
४. सर्वे भवन्तु **सुखिनः** ।

उपर्युक्तवाक्येषु स्थूलाक्षराणि पदानि **इनि प्रत्ययान्तानि** इनि(इन्) प्रत्ययः सञ्ज्ञाशब्दात् युक्त इत्यर्थे भवति । यथा गुण+इनि(इन्) = गुणी, गुणयुक्तः इत्यर्थः। गुणाः अस्य सन्तीति ।

इन् प्रत्ययान्तपदानि विशेषणपदानि सन्ति । अतः एतेषां रूपाणि त्रिषु लिङ्गेषु भवन्ति।

१. गुणी - गुणयुक्तः। गुणाः अस्य सन्तीति ।
२. सुखी - सुखयुक्तः। सुखानि अस्य सन्तीति ।

उ. अधः लिखितां तालिकां पूरयन्तु ।

शब्दः + प्रत्ययः	रूपाणि	पु	स्त्री	न.पुं
उदा - संसार + इन्	संसारिन्	संसारी	संसारिणी	संसारि
१. मान + इन्	मानिन्	....	....	....
२. प्राण + इन्	प्राणिन्	....	....	....
३. देह + इन्	देहिन्	....	....	....
४. क्रोध + इन्	क्रोधिन्	....	....	....
५. विनोद + इन्	विनोदिन्	....	....	....

ऊ. अधः दत्तेषु वाक्येषु रेखाङ्कितपदानां प्रकृतिप्रत्ययौ विभज्य समाधानं प्रदत्तविकल्पेभ्यः चित्वा लिखन्तु ।

१. **धनी** जनः दानेन शोभते । - ....

(अ) धन् + ई (आ) धन + इनी

(इ) धन + इनि (ई) धनिन् + ई

२. संस्कृतसाहित्यजगति **दण्डी** सुप्रसिद्धः कविः। - ....

(अ) दण्डि + इनि (आ) दण्डी + इनि

(इ) दण्ड + इनी (ई) दण्ड + इनि

३. शतेषु एकः **सुकृती** जायते । - ....

(अ) सुकृत + इनी (आ) सुकृत + इनि

(इ) सुकृति + इनि (ई) सुकृती + इनि

परियोजनाकार्यम्

केषां पदार्थानां मृत्तिकारूपं प्राप्तुं कियान् समयः भवतीति पट्टिकारूपेण विलिख्य कक्ष्याप्रकोष्ठे प्रदर्शयन्तु ।

अल्पानामपि वस्तूनां संहतिः कार्यसाधिका ।

© SCERT not to be republished